

**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
ЗА УМОВ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ¹**

Басиста Ірина Володимирівна

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького,
Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ, Україна
членкиня Науково-консультативної ради при Верховному Суді*

Розпочинаючи розгляд задекларованої проблеми варто вчергове згадати, що ще у 2014 році КПК України доповнено розділом IX-1 [1]. Згідно із Законом від 12.08.2014 року № 1631-VII «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції», він називався «*Особливий режим досудового розслідування воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції*» і складався з однієї ст. 615 КПК України, якою було передбачено, що в місцевостях, де діє воєнний чи надзвичайний стан або антитерористична операція, повноваження слідчого судді, визначені КПК України, а також щодо обрання запобіжного заходу на строк до 30 днів передаються прокурору. Проте це стосувалося кримінальних проваджень лише щодо виключного переліку злочинів, про що вже йшлося [2].

Згодом назва цього розділу кілька разів змінювалася. Так, Законом України від 27.04.2021 р. № 1422-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку зі здійсненням спеціального досудового розслідування» його назва була доповнена: «*Особливий режим досудового розслідування воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях*». Саме так він називався станом на 24 лютого 2022 року [1].

¹ Публікацію підготовлено у межах виконання проєкту «Модернізація кримінального провадження України в умовах європейської інтеграції» (ресєстр. № 2025.07/0259) за підтримки Національного фонду досліджень України.

Після початку триваючої війни назва розділу була ще кілька разів змінена, а він суттєво доповнений. Зокрема, за Законом України від 15.03.2022 р. № 2125-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» його назва стала звучати так: «*Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України*», а текст було доповнено ст. 616 КПК України [1].

Найбільш суттєві зміни відбулися з прийняттям Закону України від 14.04.2022 р. № 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», яким була закріплена остаточно назва розділу «*Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану*». Крім того, суттєво доповнено ст. 615 та додано ст. 615-1 КПК України [1].

Згодом статті розділу «*Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану*» законодавець вкотре і неодноразово «удосконалював», змінюючи їх формулювання, виключаючи окремі частини статей та доповнюючи іншими. Для прикладу, частину восьму статті 615 КПК України було виключено на підставі Закону № 3509-IX від 08.12.2023. Частину першу статті 615 КПК України доповнено абзацом чотирнадцятим згідно із Законом № 4009-IX від 09.10.2024. Частину першу статті 615 КПК України доповнено абзацом п'ятнадцятим згідно із Законом № 4555-IX від 22.07.2025. Назва статті 616 КПК України змінювалася і станом на сьогодні діє в редакції Закону № 3902-IX від 20.08.2024., як і п'ять абзаців її першої частини та абзац перший другої її частини. Своєю чергою друга частина статті 616 КПК України теж доповнювалася абзацом другим згідно із Законом № 2751-IX від 16.11.2022 та було унесено зміни Законом № 3902-IX від 20.08.2024. і таке інше.

У першу чергу слід відзначити, що назва розділу, не дивлячись на її кілька змін, все ж залишається не вдалою. Бо у зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти України, на підставі пропозицій Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», *умови воєнного стану встановлено на території України* і Указами Президента України, затвердженими відповідними законами,

строк дії воєнного стану починаючи з лютого 2022 року по теперішній час продовжувався десяток разів. Крайній із Указів, який затверджено Законом № 4757-IX від 14.01.2026, вкотре продовжив строк дії воєнного стану в Україні з 05 години 30 хвилин 3 лютого 2026 року строком на 90 діб [3]. При цьому, особливий режим кримінального провадження (тобто «в умовах воєнного стану») логічне, що не застосовується на всій території України. Бо вже у пунктах частини 1 статті 615 КПК йде мова не загалом про правовий режим воєнного стану, а про «відсутність технічної можливості доступу до ЄРДР», «відсутню об'єктивну можливість виконання слідчим суддею повноважень», «відсутність об'єктивної можливості подальшого проведення, закінчення досудового розслідування», «відсутню технічну можливість доступу до Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи» [1] тощо.

По-друге, найбільш суттєвими вадами перелічених норм КПК є їх перенасиченість оцінними поняттями, які у перебігу правозастосування тлумачаться неоднаково правозастосовувачами. Хоча від оцінних понять наявна не лише шкода, а й є змога розширення діапазону власного угляду уникнення надмірної «зарегульованості» тощо [4, с. 8–22]. Також йдеться, серед іншого, і про негативні наслідки, як от: суттєве обмеження прав людини, коли застосовується особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану. От у цьому випадку ці оцінні поняття забарвлюються вже негативним відтінком і, очевидно, надто ризиковано узаконювати таку залежність. Хоча законодавець передбачив і певні запобіжники, як от: «про рішення, прийняті прокурором у випадках та порядку, передбачених статтею 615 КПК України, невідкладно за першої можливості повідомляється прокурор вищого рівня, а також суд, визначений у порядку, передбаченому законодавством, з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення». Або ж те, що «копії матеріалів кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану, в обов'язковому порядку зберігаються в електронній формі у дізнавача, слідчого чи прокурора» [1] тощо.

Наукові дискусії тривали практично три роки, науковці ламали списи, створювали ґрунтовні коментарі [5], «кричали» про порушення прав людини у результаті правозастосування частини із положень розділу «*Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану*». І, врешті решт, частину п'яту статті 615 визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 3-р(II)/2026 від 01.04.2026. Вона утрачає чинність через три місяці з дня ухвалення Конституційним Судом України Рішення [6]. Йдеться про наступне

законодавче положення «У разі неможливості проведення підготовчого судового засідання обраний слідчим суддею, керівником органу прокуратури під час досудового розслідування запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні, але не більше ніж на два місяці» [1].

Якщо вдамося у деталі рішення Суду, то варто актуалізувати, що Другий сенат Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Червінського Р. Г. щодо відповідності Конституції України...констатував, що «...на думку автора клопотання, частина п'ята статті 615 Кодексу «призводить до втрати ефективного судового контролю та можливості ув'язнення особи без дослідження обґрунтованості обвинувачення» і ризиків, передбачених Кодексом, порушує принцип рівності сторін судового процесу, дає можливість ухвалювати невмотивовані судові рішення. Червінський Р.Г. вважає, що внаслідок застосування оспорюваного припису статті 615 Кодексу «непоправно порушуються гарантії, надані Конституцією України, зокрема право на свободу і особисту недоторканність, принцип дії верховенства права, гарантія того, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави, гарантія захисту судом прав і свобод людини і громадянина, незалежності і недоторканності суду, рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, доступ до правосуддя» [6]. У результаті конституційного розгляду, не дивлячись на те, що Перший заступник Міністра юстиції України висловив аргументовану позицію, за якою «Україна заявила про відступ від міжнародних зобов'язань, які пов'язані, зокрема, з гарантіями права на свободу та особисту недоторканність, що їх зазначено у статті 9 Пакту та статті 5 Конвенції. Крім того, після початку широкомасштабної збройної агресії російської федерації Україна відповідно до статті 15 Конвенції неодноразово вербальними нотами від 28 лютого 2022 року, від 14 березня 2022 року, від 26 березня 2022 року, від 29 квітня 2022 року, від 20 червня 2022 року, від 5 березня 2024 року повідомляла генеральному секретарю Ради Європи про відступ від своїх зобов'язань за Конвенцією, в тому числі у зв'язку із викладенням у новій редакції статті 615 КПК» [6], все ж Другий сенат Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Червінського Р. Г., покликався на рішення Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-р(П)/2024 [7]. У цьому рішенні Суд виснував, що «відповідно до другого речення частини другої статті 64 Конституції України людські права і свободи, гарантовані Конституцією України у приписах статті 29 (право на свободу та особисту недоторканність), статті 55 (право на судовий

захист), статті 62 (презумпція невинуватості), статті 63 (право на захист), не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану. Це означає, що хоча обмеження зазначених людських прав не може бути зумовлене потребами, пов'язаними з воєнним станом, однак державне втручання у їх захисну сферу є можливим за умови виправданості (домірності) обраних законодавцем засобів, які зберігають повагу до сутності людських прав та не суперечать приписам Конституції України, які *expressis verbis* гарантують їх обсяг» (абзац четвертий підпункту 8.3 пункту 8 мотивувальної частини) [7].

Свою чергою Другий сенат Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Червінського Р. Г. щодо відповідності Конституції України...виснував, що «ухвалення рішення про продовження стосовно особи строку такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, на строк до двох місяців «у разі неможливості проведення підготовчого судового засідання» не має чіткого та зрозумілого законодавчого підґрунтя та передбачених наслідків правозастосування» (див. висновок до п. 4.1.6.) [6]. Як результат – визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), частину п'яту статті 615 КПК України [6].

А ще у 2024 році, згідно з Рішенням Конституційного Суду № 8-р(П)/2024 від 18.07.2024. частину шосту статті 615 визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною) [7]. Її виклад був таким: «...у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці» [1].

Отже, конституційна тенденція є такою, що наслідки правозастосування мають бути зрозумілими, а права людини, навіть за умов правового режиму воєнного стану та наявних повідомлень держави генеральному секретарю Ради Європи про відступ від своїх зобов'язань за Конвенцією, які, гарантовані Конституцією України, як от право на свободу та особисту недоторканність, право на судовий захист, презумпція невинуватості та право на захист, не можуть бути порушені в умовах воєнного стану. Допустиме державне втручання у їх захисну сферу «...за умови виправданості (домірності) обраних законодавцем засобів, які зберігають повагу до сутності людських прав та не суперечать приписам Конституції України, які *expressis verbis* гарантують їх обсяг» [7].

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. у редакції станом на 1.04.2026. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

2. Басиста І.В. Актуальні проблеми кримінального процесу. Івано-Франківськ. ЗВО «Університет Короля Данила». 2026. 306 с.

3. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 12.01.2026. № 40/2026. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40/2026#Text>

4. Basysta, I., Balynska, O., Barannik, R., Kuchynska, O., & Shchur, B. (2025). Legal and socio-psychological means to address child delinquency and ensure their rights in criminal proceedings. *Social & Legal Studios*, 8(3), 8–22. <https://doi.org/10.32518/sals3.2025.08>

5. Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Електронне видання. Львів-Одеса, 2022. Станом на 25 березня 2022. 31 с. <https://justtalk.com.ua/post/naukovo-praktichnij-komentar-do-statti-615-kriminalnogo-protsesualnogo-kodeksu-ukraini>

6. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Червінського Романа Григоровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини п'ятої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України. 1 квітня 2026 року № 3-р(П)/2026. Справа № 3-162/2024(327/24). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-26#n116>

7. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Онішенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою). 18 липня 2024 року № 8-р(П)/2024. Справа № 3-88/2022(205/22, 114/24). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#n116>